

В. І. Борисов,

докт. юрид. наук, проф., професор
кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого

**ЛЕКЦІЯ ЗА ТЕМОЮ:
«ПОНЯТТЯ ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА
УКРАЇНИ, ЇЇ СИСТЕМА І ЗНАЧЕННЯ. НАУКОВІ ОСНОВИ
КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ»**

**Підтема № 1. Поняття Особливої частини кримінального права
України, її система і значення**

1. Поняття Особливої частини кримінального права України.
2. Система Особливої частини чинного законодавства України про кримінальну відповідальність.
3. Значення Особливої частини кримінального права.

1. Поняття Особливої частини кримінального права України

Кримінально-протиправна поведінка (злочинність) у людському соціумі є відносно поширеним антисупільним явищем (соціальною патологією), що спричиняє чималу фізичну, моральну, матеріальну, соціальну, політичну та ін. *істотну шкоду* фізичним чи юридичним особам, суспільству або державі (ч. 2 ст. 11 Кримінального кодексу України (далі – КК)).

Для того, щоб належним чином здійснювати боротьбу із шкідливими, а то й загрозливими для соціуму антисупільними явищами необхідно встановити, які вкрай негативні, категорично несприятливі суспільною свідомістю та мораллю діяння певного виду, що вчиняються людьми, є настільки небезпечними для суспільства, щоб законодавець міг їх визнати кримінальними правопорушеннями, встановивши кримінальну відповідальність, а також визначити покарання, що можуть бути призначені судом від імені держави за їх здійснення.

Такі визначення містяться у *Особливій частині* КК.

Варто нагадати, що національне законодавство про кримінальну відповідальність складається з двох частин: Загальної і Особливої, які за юридичною природою є *підсистемами* законодавства України про кримінальну відповідальність¹, спрямованих на виконання завдань, визначених у ст. 1 КК.

Необхідно також згадати, що в Загальній частині КК зосереджені відправні (базові) законодавчі визначення, наприклад: підстава кримінальної відповідальності, поняття кримінального правопорушення, поняття покарання, його мета, види покарань, загальні засади призначення покарання та інші, а також норми, що регулюють конкретні питання застосування законодавства про кримінальну відповідальність (наприклад, добровільна відмова при незакінченому кримінальному правопорушенні, призначення покарання за сукупністю кримінальних правопорушень, погашення судимості).

На відміну від Загальної, Особлива частина у своїх нормах визначає окремі види кримінальних правопорушень (наприклад, вбивство – ч. 1 ст. 115 КК, крадіжка – ч. 1 ст. 185 КК), а також встановлює певні види і розміри кримінального покарання, що можуть бути призначені за вчинення відповідних кримінальних правопорушень (наприклад, за катування – позбавлення волі на строк від двох до п'яти років – ч. 1 ст. 127 КК).

Таким чином, *основні засади* кримінальної відповідальності, загальні ознаки кримінального правопорушення, певні елементи складу кримінального правопорушення, кримінальне покарання, що закріплені в Загальній частині, наповнюються конкретним змістом на основі норм Особливої частини КК, при їх застосуванні.

---

¹ Вважається, що вперше в історії кримінального законодавства розподіл норм Кримінального кодексу на Загальну та Особливу частини було здійснено у 1791 р. в Кримінальному кодексі Франції. Хоча, як зазначають окремі фахівці (зокрема В. П. Коняхін, М. І. Хавронюк), структурне відособлення Загальної частини відбулося дещо раніше: у Німеччині в 1751 р. був виданий збір Баварських кримінальних законів, в 1768 р. – австрійське Кримінальне укладення Марії Терези (Терезіана). Доречі останній кримінально-правовий акт діяв у Галичині і на Буковині, що входили на той час до складу Австро-угорської імперії (до 1918 р.). Що стосується імперської Росії, то таке виділення сталося у 1833 р. (див. Коняхін В. П. Теоретическіе основы построения Общей части Российской уголовного права. Автореф. дис. доктора юрид. наук. – Краснодар, 2002. – С. 8,15).

Особлива частина кримінального права характеризується двома відповідними ознаками, що відображені в законодавстві.

По-перше, Особлива частина являє собою *системно* розташовану в КК *сукупність* законів про кримінальну відповідальність, в яких:

- визначенні кримінальні правопорушення;
- установлені види і розміри покарань за них;
- містяться роз'яснення певних понять;
- визначені умови звільнення від кримінальної відповідальності при вчиненні окремих видів злочинів;
- інші нормативні положення.

По-друге, закони про кримінальну відповідальність, що складають Особливу частину, містяться лише в юридичних актах, які приймаються вищими органами законодавчої влади держави. *В Україні – це Верховна Рада.* Вона приймає КК, а потім доповнює його окремими законами. Форма їх закріплення – *норма закону про кримінальну відповідальність*, яка викладається у статті (або її частині, або у декількох статтях).

Норми Особливої частини КК поділяються на такі види: 1) *охоронні (заборонні)* норми, що складають абсолютну більшість цієї частини. Це норми у яких містяться визначення окремих видів кримінальних правопорушень та встановлені відповідні види покарань; 2) *роз'яснювальні* – у яких дається визначення окремих понять або розкривається зміст окремих ознак кримінального правопорушення (наприклад, у п. 1 примітки до ст. 364 КК «Зловживання владою або службовим становищем» надано визначення службової особи до цієї статті, а також до статей 368, 368², 369 КК); 3) *заохочувальні* – у яких визначені передумови та підстави спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності (наприклад, у ч. 4 ст. 212 КК викладені передумова та підстави звільнення від кримінальної відповідальності за ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів)); 4) *обмежувальні норми* – якими обмежується застосування кримінальної відповідальності сто-

совно певних осіб (наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 385 «Відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків» – не підлягає кримінальній відповідальності особа за зазначене діяння (тобто за відмову) під час провадження досудового розслідування або в суді, що може їх дати щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом).

Таким чином, *Особлива частина кримінального кодексу України – це системно розташована сукупність законів про кримінальну відповідальність, прийнятих вищим органом законодавчої влади (в Україні – Верховна Рада), в нормах яких визначені кримінальні правопорушення, встановлено види та розміри покарань за їх вчинення, наводяться роз'яснення кримінально-правових понять, що стосуються окремих посягань, передбачені умови звільнення від кримінальної відповідальності за певні кримінальні правопорушення та інші нормативні положення кримінально-правового характеру.*

Як вже було зазначено, *Особлива частина кримінального права органічно пов'язана з його Загальною частиною і разом з нею складає єдину галузь права – кримінальне право. Особлива частина спирається на положення Загальної частини та конкретизує їх стосовно певних видів суспільно небезпечних діянь.*

Органічна єдність і взаємозв'язок Загальної і Особливої частин кримінального права виявляються у наступному.

По-перше, обидві частини кримінального права мають, як вже було зазначено, одні й ті ж завдання: правове забезпечення охорони від кримінально-протиправних посягань прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку і громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України, забезпечення миру та безпеки людства, а також попередження злочинів (ч. 1 ст. 1 КК).

По-друге, норми Загальної і Особливої частин побудовані на *єдиних загальних засадах (принципах)*. Такими є:

- кримінальна відповідальність особи лише за здійснення суспільно небезпечного діяння, що передбачено законом як кримінальне правопорушення;
- відповідальність лише при наявності вини;
- особистий характер відповідальності;
- індивідуалізація кримінальної відповідальності і покарання.

По-третє, при вирішенні питання про кримінальну відповідальність тієї чи іншої особи, при застосуванні до неї відповідної норми (норм) закону про кримінальну відповідальність, особи, які його застосовують, у кожному конкретному випадку керуються і нормами Загальної і нормами Особливої частини КК, які при застосуванні закону про кримінальну відповідальність діють лише разом. У певних випадках, пов'язаних із кваліфікацією кримінальних правопорушень, при застосуванні норм Особливої частини відсилання до норм Загальної частини взагалі є обов'язковим. Так, пособництво у навмисному вбивстві із корисливих мотивів кваліфікується за ч. 5 ст. 27 і п. 6 ч. 2 ст. 115 КК України, тобто за нормами як Загальної, так і Особливої частини. Іншої альтернативи застосування норми Особливої частини для даного випадку немає. Невикористання норми Загальної частини у даному випадку веде до помилки у правовій оцінці діяння особи.

Однак це не зменшує *відносної самостійності* Особливої частини кримінального права, що впливає із наступного: 1) як вже зазначалося, в *нормах Особливої частини безпосередньо окреслюється коло суспільно небезпечних діянь*, що визнаються кримінальними правопорушеннями, визначаються види та розміри покарань за їх вчинення – це найбільш характерна ознака Особливої частини КК. Перелік кримінальних правопорушень, зазначених в Особливій частині КК, є *вичерпним*. Завдяки такому підходу до формування законодавства про кримінальну відповідальність реалізується принцип «немає кримінального правопорушення без вказівки на це в законі» (*nullum crimen sine lege*); 2) Особлива частина *визначає межі* криміналізації девіантної поведінки (тобто такої, що являє собою явне відхилення від норм

людського спілкування) шляхом віднесення певних діянь, що є суспільно небезпечним до кримінально протиправних діянь (наприклад, дрібне хуліганство, що не є кримінальним правопорушенням, а тому не передбачено у КК, та кримінально-каране хуліганство – ст. 296 КК). У більшості випадків законодавець, визначаючи кримінальне правопорушення, вказує не тільки на діяння (дію, бездіяльність), а й на суспільно небезпечні наслідки, пов'язуючи межі кримінальної відповідальності із настанням останніх; 3) у ній проводиться *диференціація* кримінальної відповідальності залежно від ступеня тяжкості діяння в межах певного виду кримінального правопорушення (тому більшість статей КК поділяються на частини, які містять обставини різного рівня тяжкості, що підвищують кримінальну відповідальність).

2. Система Особливої частини чинного кримінального законодавства України

Для того щоб Особлива частина КК найбільш успішно виконувала свою функціонально-правову роль, законодавець буде її, спираючись на певну систему. Систематизування норм Особливої частини КК полягає в тому, що *всі статті*, в яких викладені норми із визначенням в них окремих видів кримінальних правопорушень, *підрозділяються на великі групи у виді розділів*, що розміщуються в установленій послідовності.

Диференціація кримінальних правопорушень, передбачених цими статтями за їх видами, провадиться в законодавстві про кримінальну відповідальність за таким *критерієм*, як *родовий об'єкт*. «Саме особливості родового об'єкта дозволили провести науково обґрунтовану класифікацію всіх кримінальних правопорушень та відповідних норм Особливої частини КК, тобто об'єднати їх у межах конкретних розділів КК, якими закріплена відповідальність за посягання на тотожні або однорідні суспільні відносини»².

---

² Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. С. 19.

Під *родовим об'єктом* при цьому розуміється сукупність однорідних (однотипних) і взаємозалежних суспільних відносин, охорона яких забезпечується законом про кримінальну відповідальність, наприклад, відносини, що забезпечують життя та здоров'я особи (розд. II), відносини власності (розд. VI) тощо.

Послідовність розміщення розділів Особливої частини визначається низкою обставин і, насамперед, ступенем соціальної значущості охоронюваних суспільних відносин, їхньою цінністю для соціуму.

Саме на цій підставі в Особливій частині законодавства про кримінальну відповідальність перш за все розміщена група статей, якими встановлена відповідальність за злочини, які посягають на основи національної безпеки.

Виняток складають розділи XIX та XX Особливої частини КК, що передбачають відповідальність за військові кримінальні правопорушення та за кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. Посягаючи на достатньо важливі суспільні відносини, ці кримінальні правопорушення містяться в розділах, що розташовані у кінці Особливої частини. Це пояснюється відносно вузьким колом осіб, які можуть бути притягнуті за них до відповідальності, і тим, що для застосування норм цих розділів істотне значення мають норми попередніх розділів, а також специфічні сфери, що ними охоплюються, а тому їх застосування має обмежений характер.

Таким чином, під системою Особливої частини КК розуміється певний порядок і послідовність розміщення законів про кримінальну відповідальність, які визначають відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень, з об'єднанням їх у групи в залежності від особливостей їх родових об'єктів.

Особлива частина чинного КК складається з 20 розділів.

Розділ I. Злочини проти основ національної безпеки України (статті 109–114¹);

Розділ II. Кримінальні правопорушення проти життя та здоров'я особи (статті 115–145);

Розділ III. Кримінальні правопорушення проти волі, честі та гідності особи (статті 146–151);

Розділ IV. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи і статевої недоторканості особи (статті 152–156);

Розділ V. Кримінальні правопорушення проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина (статті 157–184);

Розділ VI. Кримінальні правопорушення проти власності (статті 185–198);

Розділ VII. Кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності (статті 199–233);

Розділ VIII. Кримінальні правопорушення проти довкілля (статті 236–254);

Розділ IX. Кримінальні правопорушення проти громадської безпеки (статті 255–270¹);

Розділ X. Кримінальні правопорушення проти безпеки виробництва (статті 271–275);

Розділ XI. Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту (статті 276–292);

Розділ XII. Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та моральності (статті 293–304);

Розділ XIII. Кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші кримінальні правопорушення проти здоров'я населення(статті 305–327);

Розділ XIV. Кримінальні правопорушення у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації (статті 328–337);

Розділ XV. Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів (статті 338–360);

Розділ XVI. Кримінальні правопорушення у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку (статті 361–363¹);

Розділ XVII. Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (статті 364–370);

Розділ XVIII. Кримінальні правопорушення проти правосуддя (статті 371–400);

Розділ XIX. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення) (статті 401–435);

Розділ XX Кримінальні правопорушення проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку (статті 436–447).

В межах розділів статті, що містять норми Особливої частини, розташовуються, як правило, в залежності від їх *видових* об'єктів, а в межах останніх, за правилом: від більш тяжкого кримінального правопорушення – до менш небезпечного.

Систематизація норм Особливої частини має важливе значення для застосування певного закону про кримінальну відповідальність, з'ясування його дійсного змісту, розмежування суміжних кримінальних правопорушень, а також орієнтуванні в самому КК.

3. Значення Особливої частини

Особлива частина кримінального права має велике значення для організації боротьби з кримінально протиправними діяннями із додержанням при цьому основних засад (принципів) кримінального права. Це відображається в наступних положеннях.

По-перше. Особлива частина містить *вичерпний перелік кримінальних правопорушень*. В нормах її статей конкретно визначено, які діяння є кримі-

нальними правопорушеннями, в них вказано на їх найбільш характерні ознаки. Саме співставлення діяння з нормою Особливої частини дає відповідь на головне питання: чи є в цьому діянні ознаки складу конкретного виду кримінального правопорушення (фактичний склад злочину).

По-друге. Особлива частина у своїх нормах містить ознаки, які дозволяють відмежувати кримінальне правопорушення від інших правопорушень, зокрема, від адміністративних або іншої девіантної поведінки. Останні, хоча і шкідливі для суспільства, а певні з них можуть характеризуватися і як суспільно небезпечні, але не є кримінально-караними (наприклад, дрібне хуліганство).

По-третьє. Особлива частина диференціює відповідальність за окремі види кримінальних правопорушень з урахуванням їх характеру та ступеня суспільної небезпечності. Це дає можливість цілеспрямовано проводити полівекторну кримінально-правову політику за умови найсуворішого додержання принципів кримінального права.

По-четверте. Особлива частина, що дає перелік кримінальних правопорушень, націлює правоохоронні органи на боротьбу перш за все за викорінення таких правопорушень, які представляють значну небезпеку для людини, суспільства та держави, а також попереджає людей з низьким рівнем соціального самоконтролю проти вчинення ними кримінальних правопорушень.

По-п'яте, говорячи про значення Особливої частини, слід вказати, що на підставі норм Особливої частини, в яких наведені ознаки кримінальних правопорушень, та норм Загальної частини *попередньо формулюються склади кримінальних правопорушень – своєрідні правові моделі*, у відповідності із якими встановлюється кримінальне правопорушення в конкретному діянні, надається кваліфікація вчинюваних діянь, забезпечується законність у боротьбі з кримінально протиправною діяльністю.

Разом з тим, відзначаючи важливу роль, що виконується кримінальним правом в боротьбі із кримінально протиправною діяльністю, необхідно

мати на увазі, що в цій боротьбі застосування закону про кримінальну відповідальність являє хоча і необхідний, але не головний і не вирішальний засіб. Основне значення у виконанні цієї загальнодержавної задачі відведено соціально-економічним заходам, що спрямовані на формування високого рівня культури населення, свідомості і почуття особистої відповідальності кожного громадянина перед суспільством взагалі, в якому він живе, та перед членами соціуму конкретно.

Тому і законодавство про кримінальну відповідальність при його застосуванні має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами (ст. 50 КК).

Список літератури

Обов'язкова:

1. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с. [Розд. І. Поняття і система Особливої частини кримінального права. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень. § 1. Поняття і система Особливої частини кримінального права. С. 14–20, автор: В. Я. Тацій].

2. Кримінальний кодекс України: зі змінами та доповненнями станом на 20 серпня 2020 року/ уклад. та підгот. В. І. Тютюгін. Харків: Право, 2020. 344 с.

Додаткова:

1. Борисов В. І. Загальна характеристика Особливої частини нового КК. *Новий Кримінальний кодекс України: питання застосування і вивчення: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., [Харків], 25–26 жовт. 2001 р.* / редкол.: В. В. Сташис (голов. ред.) та ін. Київ; Харків: Юрінком Інтер, 2002. С. 99–104.

2. Борисов В. І. Питання систематизації Особливої частини кримінального права. *Вісник Асоціації кримінального права України: електрон. наук. вид.* / голов. ред. В. Я. Тацій. Харків: ВГО «АКП», 2013. Вип. 1 (1). С. 258–271. URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/site.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=617 (дата звернення: 15.11.2020).

3. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. [2-ге вид.]. К.: «ВД «Дакор», 2013. 786 с. [Глава 1. Загальна характеристика Особливої частини кримінального права. С. 15-24, автор: Д. О. Калмиков].

4. Кримінальне право України. Особлива частина: посіб. для підготовки до іспитів / В. І. Тютюгін, О. Д. Комаров, М. А. Рубашенко. Х.: Право, 2016. 156 с.

5. Правовий висновок Верховного Суду України стосовно ч. 2 ст. 11 КК про малозначність діяння, викладений у постанові за справою № 5-221кс15 від 24 грудня 2015 р. *Вісник Верховного Суду України*. 2016. № 6. С. 27–29.

Підтема № 2. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень

1. Поняття кваліфікації кримінальних правопорушень.
2. Формула кваліфікації.
3. Правові основи кваліфікації.
4. Значення офіційної кваліфікації.

1. Поняття кваліфікації кримінальних правопорушень

Як відомо із теорії права, питання щодо правової кваліфікації (правової оцінки певного юридичного факту) виникає, зокрема, у випадках, коли необхідно встановити, чи є та чи інша поведінка людини правопорушенням. Для цього зіставляють конкретну *девіантну поведінку* людини (тобто таку, що відхиляється від загальноприйнятих норм людського спілкування або спеціальних правил професійної діяльності) із унормованими державою заборонами, як правило, загальновідомими (наприклад, кримінально-правового характеру «не убий» або дисциплінарного «знаходження на роботі у нетверезому стані»), що і дозволяє оцінити її, поки що загальним чином, або як протиправну, або як допустимо правомірну, чи взагалі нейтральною до права (як правило, незначні за девіантністю вчинки).

Встановивши, що та чи інша людина своєю поведінкою допустила відхилення від унормованої заборони, особа, яка уповноважена державою на правозастосування, повинна конкретизувати галузь законодавства, до якого відноситься правопорушення, і в залежності від цього оцінити поведінку як дисциплінарний проступок, цивільно-правове, адміністративне чи кримінальне правопорушення. Така оцінка здійснюється шляхом співставлення поведінки людини, що сталася, із загальним визначенням правопорушення, що наведене у нормативно-правовому акті певної галузі законодавства (у КК таке визначення надано в ст. 11 «Поняття кримінального правопорушення»).

Це, однак, *попередня кваліфікація*. При такій оцінці визначаються обставини неправомірної поведінки людини і, загальним чином галузь законодавства, якій вона відповідає. Тут має місце як би перша примірка учиненого до нормативного акту.

Основним у процесі кваліфікації є встановлення точної писаної норми, що відповідає конкретному випадку. Пошук такої норми припускає вже достатньо повне встановлення фактичних обставин вчиненого, знання правозастосувачем необхідних для правової оцінки ознак, якими характеризується правопорушення, їх співставлення з типовими ознаками, визначеними в нормативному акті.

Таким чином, правова кваліфікація – це складна тривала діяльність, яка охоплює різноманітні правозастосовчі прийоми, пов'язані з встановленням обставин правопорушення, вибором галузі законодавства, а в ній відповідної норми, її тлумаченням, прийняттям рішення.

Кваліфікація кримінальних правопорушень є окремим випадком правової кваліфікації правопорушень. Вона здійснюється відповідними службовими особами як на стадії досудового розслідування, так і на стадії судового провадження будь-якого кримінального провадження.

Під кваліфікацією кримінальних правопорушень розуміють встановлення і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого

діяння й ознаками кримінального правопорушення, передбаченими нормою закону про кримінальну відповідальність.

Із наведеного визначення випливає, що кваліфікація кримінального правопорушення характеризується двома суттєвими ознаками.

По-перше, кваліфікація кримінального правопорушення являє собою певний логічний процес, коли поведінка (діяння) певної особи зіставляються з ознаками кримінального правопорушення, передбаченого нормою закону про кримінальну відповідальність. Особа, що досліджує конкретну поведінку людини, аналізує конкретні факти (обставини провадження), зіставляє їх із положеннями норми закону і робить висновок про збіг (або, навпаки, розбіжність) реальної поведінки людини з нормою, тими ознаками кримінального правопорушення, які у ній позначені законодавцем.

По-друге, кваліфікація кримінального правопорушення являє собою також певний наслідок (результат) правозастосовної діяльності правоохоронних і судових органів, який закінчується в закріпленні кваліфікації в офіційному юридичному документі: постанові слідчого, обвинувальному акті, вирокі суду й інших процесуальних документах.

Задача правозастосовних органів і службових осіб, які займаються кваліфікацією кримінального правопорушення, полягає у встановленні загальних ознак кримінального правопорушення, передбачених законом про кримінальну відповідальність у конкретній поведінці людини, оскільки, як писав С. С. Алексєєв, *при застосуванні права загальні правила (закони, що всезагальні) розкриваються лише у зв'язку зі своєрідними обставинами*³.

Як вже було відзначено, істотною рисою кваліфікації є певна логічна діяльність людини. Варто зауважити, що такою діяльністю практично може займатися будь-яка людина. Проте в залежності від того, хто займається кваліфікацією кримінального правопорушення: уповноважені на те державою особи або інші особи – значення такої діяльності різне.

---

³ Див.: Общая теория права. Т. 2. М., 1982. С. 345.

У першому випадку *кваліфікація є офіційною*. Її результати закріплюються в юридичному акті (постанові, обвинувальному акті, вироку, іншому кримінальному процесуальному документі).

У другому випадку, коли кваліфікацію здійснюють, наприклад, науковці, студенти юридичних вузів, слухачі інститутів підвищення кваліфікації, будь-які інші особи, які вивчають конкретні кримінальні справи і дають свою оцінку кримінально протиправній поведінці, – вона носить *неофіційний характер*. Така кваліфікація відбиває тільки думку осіб, які її здійснювали, хоча рівень її може бути дуже високим.

Юридичне значення має тільки офіційна кваліфікація. Вона є явищем державно-владного порядку. Така *кваліфікація*, як образно відзначав у свій час професор нашого університету (в ті часи – Харківського юридичного інституту) С. І. Вильнянський, *містить не тільки думку, але й веління*⁴.

2. Формула кваліфікації кримінального правопорушення

Важливим у кваліфікації кримінального правопорушення є встановлення її формули.

Формула кваліфікації кримінального правопорушення повинна містити: точне і повне найменування закону, що застосовується, або його скорочений варіант – аббревіатуру (у нашому випадку – КК); точне цифрове позначення статті, де розташована норма закону; цифрове позначення частини статті; цифрове або літерне позначення пункту статті. Формула кваліфікації повинна також відбивати *стадію здійснення* умисного кримінального правопорушення, якщо воно було незакінченим та *вид співучасті*, якщо діяння було здійснено декількома особами.

Основою формули є посилання на конкретний закон про кримінальну відповідальність (зазначається стаття Особливої частини КК, в якій розмі-

---

⁴ Див.: Вильнянський С. И. Применение норм советского социалистического права. *Ученые записки Харьковского юридического института*. Вып. 7. Харьков, 1956. С. 10.

щена норма закону, її частина, пункт), що передбачає відповідальність за певний вид кримінального правопорушення.

Однак, якщо кримінальне правопорушення буде здійснено у співучасті або воно буде незакінченим, то в формулу вводиться обов'язково ще й вказівка на відповідну статтю (її частину, пункт) Загальної частини (це посилення на ст. 14 або ст. 15 чи ст. 27 чинного КК).

Інші статті Загальної частини КК при кваліфікації не використовуються у формулі, оскільки вони або регулюють загальні правила кримінальної відповідальності (наприклад, врахування обставин, що обтяжують відповідальність при призначенні покарання), або знаходять пряме втілення в кримінально-правових нормах Особливої частини КК (наприклад, вік кримінальної відповідальності).

3. Правові основи кваліфікації кримінальних правопорушень

Правовими основами кваліфікації кримінальних правопорушень є:

- 1) конкретна норма, що міститься у статті закону про кримінальну відповідальність або у частині статті;
- 2) соціально-правові підстави визнання діяння кримінальним правопорушенням – загальні ознаки, що містяться у понятті кримінального правопорушення (ст. 11 КК);
- 3) склад кримінального правопорушення - правова модель певного виду кримінального правопорушення.

Розглянемо кожну з цих підстав.

Норма закону про кримінальну відповідальність формулюється в статті Особливої частини КК. Вона є *законодавчою підставою* кваліфікації кримінальних правопорушень. В процесі кваліфікації відбувається, в першу чергу, порівняння і встановлення відповідності вчиненого особою конкретного діяння не з яким-то науковим визначенням певного кримінального правопорушення або визначенням, що склалося стосовно кримінального правопорушення у судовій практиці, а із відповідним законодавчим формулюван-

ням того чи іншого виду кримінального правопорушення, що наведене в диспозиції норми закону про кримінальну відповідальність та найбільш точно відповідає саме цьому діянню. Відповідність в процесі кваліфікації встановлюється із законодавчим визначенням кримінального правопорушення.

Наведене в диспозиції норми закону про кримінальну відповідальність визначення відповідає всім подібного виду суспільно небезпечним діянням, що вчиняються або можуть бути вчинені у реальній дійсності. Воно формується таким чином, щоб кожний випадок за певними типовими і найбільш характерними ознаками підпадав під законодавче визначення. Завдяки співставленню цих ознак вдається встановити статтю КК, в нормі якої надано законодавче визначення кримінального правопорушення і за якою конкретне діяння кваліфікується як певного виду кримінальне правопорушення (наприклад, крадіжка, хуліганство тощо). В процесі кваліфікації кримінального правопорушення здійснюється співставлення ознак вчиненого суспільно небезпечного діяння із тими ознаками, за допомогою яких законодавець описав всі подібного виду кримінальні правопорушення. *Ознаки, що закладені в законі, є не тільки типовими для відповідного виду кримінального правопорушення, але й найбільш характерними для нього*, завдяки чому вдається отримати наглядне уявлення про вид кримінального правопорушення та встановити статтю закону про кримінальну відповідальність, де воно описано. Наприклад, ст. 185 КК під назвою «Крадіжка». Але для кваліфікації цього ще недостатньо, оскільки і сам закон описує далеко не всі ознаки, що є типовими і притаманні всім кримінальним правопорушенням, та й в самому конкретному діянні можуть бути відсутні одна чи декілька ознак, необхідних для постановки питання щодо кримінальної відповідальності певної особи, яка вчинила таке діяння. Після того, як встановлена норма закону про кримінальну відповідальність, що закріплена в певній статті Особливої частини КК, важливого значення набуває аналіз вчиненого діяння за загальни-

ми ознаками кримінального правопорушення (ст. 11 КК) та ознаками складу кримінального правопорушення.

Згідно з ч. 1 ст. 11 КК кримінальним правопорушенням визнається «передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення».

З цього визначення випливає, що кримінальне правопорушення - завжди дія або бездіяльність людини, її певний вчинок. Але вчинок людини, для того, щоб його можна було кваліфікувати як кримінально протиправне діяння, повинний набути загальнооціночної негативної *якості* – *суспільної небезпечності*. Суспільно небезпечним є діяння, що заподіює або загрожує заподіяти (здатне заподіяти) *істотну шкоду* фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Суспільна небезпечність є неодмінною ознакою будь-якого кримінального правопорушення.

Другою ознакою кримінального правопорушення є його *протиправність*. Ця ознака означає, що кримінальним правопорушенням визнаються тільки такі суспільно небезпечні діяння, що заборонені законом під загрозою покарання.

Відсутність у законі про кримінальну відповідальність норми, що встановлює караність того або іншого діяння, навіть якщо воно об'єктивно і є суспільно небезпечним, означає, що таке діяння не є кримінальним правопорушенням. Наприклад, знищення або пошкодження з необережності чужого майна, навіть на значну вартість не є кримінальним правопорушенням на території України.

До ознак кримінального правопорушення відносяться також винність, караність та суб'єкт кримінального правопорушення.

Винність визначається так: суспільно небезпечне і протиправне діяння може бути визнано кримінальним правопорушенням тільки тоді, коли воно вчинено винно, тобто при наявності відповідного психічного ставлення особи до вчиненого їм діяння і суспільно небезпечних наслідків цього діяння.

Звідси, жодне діяння, які б небезпечні наслідки воно не заподіяло, не може розглядатися як кримінальне правопорушення, якщо воно вчинено невинно. Встановлення даної ознаки має значення для відмежування кримінального правопорушення від інших видів правопорушень, а також від випадку (казусу).

До ознак кримінального правопорушення відносять також *караність*. Ця ознака є похідною від ознаки протиправності. Вона безпосередньо не означена в ч. 1 ст. 11 КК. Разом з тим, саме ця ознака втілює один із основоположних принципів права, у т.ч. кримінального, - принцип справедливості. Особа, яка вчиняє (готується, вчинила) діяння, що передбачене у КК як кримінальне правопорушення, повинна мати більш-менш предметне уявлення про ту правомірну відплату, яка її очікує. Караність як обов'язковий наслідок вчинення суспільно небезпечного діяння, це міра соціальної оцінки кримінального правопорушення. Караність це й природний наслідок суспільно небезпечного діяння, той соціальний тягар, який покладається (буде покладений) на особу, яка небезпечно діяла проти інтересів фізичної чи юридичної особи, суспільства або держави. Міра соціальної оцінки закріплюється у санкціях щодо того чи іншого виду суспільно небезпечного діяння, яка індивідуалізується судовим вироком у виді покарання стосовно певної особи. Справедливість відображається у санкції статично та трансформується у реальну дійсність винесеним покаранням за вчинення. Ще древні греки, розмірковуючи щодо справедливості стосовно кримінального правопорушення та певним чином ідеалізуючи її, зазначали, що є вищий закон справедливості, в силу якого ніякий злочин на цій землі не залишається безкарним і кара за гріх тільки питання часу⁵.

Ознака караності має практичне значення при кваліфікації кримінального правопорушення, коли треба зіставити санкції для вирішення питання: чи необхідно діяння кваліфікувати за однією статтею закону про кримінальну відповідальність чи за іншою, або ж по декільком, тобто за сукупністю

---

⁵ Див.: Гончарова Т. В. Эврипид. М.: Мол. гвардия, 1984. С. 21.

кримінальних правопорушень. Так, хуліганство, вчинене з особливою зухвалістю (ч. 1 ст. 296 КК), не охоплює тяжкі тілесні ушкодження (цей висновок випливає із зіставлення санкцій цієї статті та ст. 121 КК). За ч. 1 ст. 296 КК найбільш суворе покарання – це «обмеження волі на строк до п'яти років», тоді як за ч. 1 ст. 121 КК дії винного караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років. Тому спричинення тяжкого тілесного ушкодження при вчиненні хуліганських дій кваліфікується за ч. 1 ст. 121 КК та за ч. 1 ст. 296 КК⁶.

При оцінці значення цієї ознаки варто враховувати і те, що види і розміри покарання, передбачені санкцією статті, відбивають характер і ступінь суспільної небезпечності кримінальних правопорушень, що дозволяє визначити їх вид (кримінальний проступок або злочин (нетяжкий, тяжкий чи особливо тяжкий)).

Ознакою кримінального правопорушення також є *суб'єкт кримінального правопорушення*. Цим законодавець у ч. 1 ст. 11 КК підкреслив, що кримінальне правопорушення може бути вчинено лише фізичною особою, якій притаманні вік кримінальної відповідальності, встановлений законом, та осудність.

Вирішуючи питання про притягнення конкретної особи до кримінальної відповідальності, потрібно, як вже зазначалося, встановити відповідність між ознаками, зазначеними у певній нормі закону про кримінальну відповідальність, і фактичними обставинами конкретного діяння, вчиненого особою.

Фактичні обставини встановлюються шляхом вивчення життєвих обставин (фактів): дій, вчинених особою, що притягається до відповідальності; тих відносин, у які вона вступала, наприклад, з потерпілою фізичною особою; умов, у яких вона діяла і тому подібне. Вивчення цих обставин дозволяє виокремити з них ознаки, що є обставинами і для інших подібних діянь

---

⁶ Див.: Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21 травня 2020 р. у справі № 711/8218/18. *Юридичний Вісник України*. 2020. 4–17 вересня. С. 8.

та набувають властивостей типовості. Такі ознаки мають правове значення, вони, з одного боку, відображають найбільші істотні обставини суспільно небезпечного діяння як суспільного явища, а з іншого – встановлюються на підставі законодавчого визначення кримінального правопорушення.

Саме тому, що в основу визначення цих ознак береться закон, є можливе устанавлення відповідності між конкретним діянням і нормою закону про кримінальну відповідальність, що містить законодавчий опис такого роду діянь.

Водночас, перед тим, як вивчати конкретне діяння, особа повинна мати певні уявлення про ті типові ознаки, які йому необхідні для кваліфікації. Це уявлення формується теорією кримінального права і досвідом слідчої судової практики. Опіраючись на закон, наука і практика встановлюють сукупність ознак, що є типовими для всіх кримінальних правопорушень даного виду. Така теоретична конструкція, що побудована відповідно до законів логіки, називається складом кримінального правопорушення.

У теорії кримінального права виділяють *загальний склад кримінального правопорушення та видові склади кримінальних правопорушень* (склад умисного вбивства, захоплення заручників, крадіжки тощо). І перший, і другий види складів кримінальних правопорушень являють собою *правові моделі*, якими широко користуються правозастосувачі.

З усього різноманіття індивідуальних якостей конкретних діянь виділяють такі його ознаки (риси), що повторюються в усіх без винятку кримінальних правопорушень даного виду. Таке виділення ознак здійснюється за допомогою закону на підставі як положень, що містяться в нормах Особливої та Загальної частин КК, так і положень теорії кримінального права, а також роз'яснень, що містяться в постановках Верховного Суду з розгляду окремих кримінальних проваджень. Всі ці ознаки приводяться в систему, розташовуються певним способом, зручним для сприйняття й аналізу. Таким чином, склад кримінального правопорушення являє своєрідну правову

модель (образ), до якої, на основі вивчення змісту тих або інших суспільно небезпечних посягань, включені найбільш істотні ознаки кримінальних правопорушень певного виду.

У своїй сукупності кількість ознак, що уводяться до складу кримінального правопорушення, повинна бути необхідною і достатньою. *Необхідна* кількість ознак - це така їхня чисельність, яка дає можливість судити *про повну відповідність* конкретного діяння ознакам складу кримінального правопорушення, побудованому на підставі відповідної норми Особливої частини КК. Відсутність хоча б однієї ознаки такої сукупності не дає підстав для твердження про таку відповідність.

Достатню кількість ознак варто розуміти в тому сенсі, що *немає потреби встановлювати* ще додаткові обставини до тих, що необхідні для констатації відповідності ознакам складу кримінального правопорушення.

Юридичне значення має *фактичний склад* кримінального правопорушення, тобто та сукупність об'єктивних і суб'єктивних та водночас необхідних і достатніх ознак, що встановлюються відповідно до конкретного вчиненого діяння та є обумовлюючою обставиною виникнення кримінально-правового відношення, де юридичним фактом, із якого починається кримінально-правове регулювання, є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, а необхідними умовами для визнання такого діяння підставою для кримінальної відповідальності є передбачуваність його КК України та наявність у ньому складу злочину (ч. 1 ст. 3)⁷.

Фактичний склад злочину повинен співвідноситися безпосередньо із видовою моделлю складу злочину. Однак, на відміну від видової моделі, яка є повною та органічно цілісною логіко-правовою системою відповідно до виду (типу) злочину (крадіжка, грабіж, зґвалтування, вбивство тощо), описаного у законі, фактичний склад злочину або у повному обсязі відповідає

---

⁷ Борисов В. Склад злочину та місце потерпілого в його структурі. *Право України*. 2020. № 2. С. 143.

видовій моделі, або, що відбувається значно частіше, лише частково, однак за умови наявності відбиття у ньому всіх чотирьох елементів складу видової моделі. Так, якщо видова модель складу злочину з об'єктивної сторони передбачає декілька суспільно небезпечних діянь, то відповідно до конкретно вчиненого діяння фактичний склад може мати лише одне, наприклад, вчинення вибуху при диверсії (ст. 113 КК)⁸. Відсутність хоча б однієї ознаки того чи іншого елемента складу певного кримінального правопорушення означає відсутність цієї єдності. А оскільки в такому випадку немає необхідної сукупності ознак, відсутній і в цілому склад даного кримінального правопорушення. Відсутність складу кримінального правопорушення виключає і можливість кваліфікації певних дій як кримінально протиправних і притягнення особи до кримінальної відповідальності.

Як відомо, в теорії кримінального права всі ознаки складу кримінального підрозділяються на чотири групи (елементи):

- 1) ознаки, що характеризують об'єкт кримінального правопорушення;
- 2) ознаки, що характеризують об'єктивну сторону діяння;
- 3) ознаки, що характеризують суб'єктивну сторону діяння;
- 4) ознаки, що характеризують суб'єкта кримінального правопорушення.

Розподіл ознак складу кримінального правопорушення на чотири групи – це не єдина їхня класифікація. Так, ознаки складу кримінального правопорушення підрозділяють на обов'язкові і факультативні.

Для *обов'язкових ознак* їхня наявність необхідна для складу будь-якого кримінального правопорушення. Це об'єкт, дія або бездіяльність, вина, досягнення необхідного за законом віку кримінальної відповідальності й осудність.

Для кримінальних правопорушень, що мають матеріальні склади, крім названих – обов'язковими ознаками є суспільно небезпечні наслідки і причинний зв'язок.

---

⁸ Борисов В. Склад злочину та місце потерпілого в його структурі. С. 143.

Факультативні ознаки – це такі, що уведені законодавцем у складі не всіх, а лише деяких кримінальних правопорушень. До числа цих ознак відносяться: потерпілий, предмет кримінального правопорушення, місце, час, обстановка, спосіб та засоби вчинення кримінального правопорушення, мотив і мета, спеціальні ознаки суб'єкта. Такими вони можуть бути лише у складах родового рівня.

Розподіл ознак складу на обов'язкові і факультативні умовне.

Для складів же певних видів кримінальних правопорушень всі ознаки є *обов'язковими*.

Кримінальні правопорушення (за видами) відрізняються друг від друга саме за ознаками, що утворюють їхні складі. У КК немає жодного кримінального правопорушення, який співпадав би з іншим по всім ознакам. Тому склад кримінального правопорушення виконує також *розмежувальну функцію*, що дозволяє відмежовувати одне кримінальне правопорушення від іншого на підставі зазначених у законі про кримінальну відповідальність ознак. Знання ознак складу кримінального правопорушення, по яких проводиться відмінність одного кримінального правопорушення від іншого, також має значення для кваліфікації кримінальних правопорушень.

4. Значення офіційної кваліфікації кримінальних правопорушень

Як було зазначено, правова кваліфікація являє необхідну і достатньо важливу частину процесу застосування кримінально-правової норми.

Правильна кваліфікація забезпечує *належне застосування кримінального права*. При цьому, від того, наскільки точно вона здійснюється, залежить і рівень законності, і реалізація цілей і задач державної політики у сфері боротьби з кримінальними правопорушеннями.

Від правильної кваліфікації багато в чому залежать *вид і розмір покарання*, що призначається за злочин, його справедливність.

Правильна кваліфікація кримінального правопорушення забезпечує також *вірний відбиток у статистичних матеріалах фактичного положення справ із кримінально караними діяннями* і на цій підставі дає можливість правоохоронним і іншим органам України розробляти і здійснювати систему запобіжних і виховних заходів, розрахованих на запобігання певних видів кримінальних правопорушень і кримінально караної діяльності в цілому. Неправильна кваліфікація може спотворювати загальну картину кримінальних правопорушень у державі.

Кваліфікація кримінального правопорушення *містить не тільки юридичну, але й соціально-політичну оцінку вчиненого діяння*. Тому помилка або навмисне перекручування кваліфікації конкретного кримінального правопорушення може спричиняти за собою і його неправильну соціально-політичну оцінку. Достатньо наочно це можна простежити на прикладі кваліфікації убивства і терористичного акту. Помилка в кваліфікації, наприклад, убивства із хуліганських мотивів або з помсти як терористичного акту може завдати шкоди не тільки конкретній винній особі, але й політичному авторитету держави в цілому.

Важливе значення має кваліфікація злочинів для *рішення багатьох кримінально-процесуальних питань*. Так від обраної кваліфікації певною мірою залежить вибір запобіжного заходу для особи, яка підозрюється у вчиненні кримінального правопорушення, визначення підслідності і підсудності кримінального провадження.

Список літератури

Обов'язкова:

1. Основи кваліфікації злочинів: навч. посіб. / [М. І. Панов, І. О. Зінченко, О. О. Володіна та ін.]; за заг. ред. М. Панова. Харків: Право, 2019. 384 с.

2. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.; за ред. В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна; 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 768 с. [Розд. І. Поняття і система Особливої частини кримінального права. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень. § 2. Наукові основи кваліфікації кримінальних правопорушень. С. 20–28, автор: В. Я. Тацій].

Додаткова:

1. Борисов В. Склад злочину та місце потерпілого в його структурі. *Право України*. 2020. № 2. С. 138-150.
2. Гончарова Т. В. Эврипид. М.: Мол. гвардия, 1984. 271 с.
3. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. / В. О. Навроцький. Київ: Юрінком Інтер, 2006. 704 с.
4. Панов М. І. Кваліфікація злочинів при бланкетній диспозиції закону про кримінальну відповідальність / М. Панов, Н. Квасневська. *Право України*. 2010. № 9. С. 47–55.
5. Постанова колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 21 травня 2020 р. у справі № 711/8218/18. *Юридичний Вісник України*. 2020. 4–17 вересня. С. 8;
6. Ус О. В. Теоретичні та прикладні проблеми кваліфікації в кримінальну праві України: монографія/ О. В. Ус. Харків: Право, 2020. 704 с.